

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9
Τα πρώιμα ποιήματα	29
<i>Ασκητική</i>	79
Τα ποιητικά δράματα	105
Οι ποιητικές μεταφράσεις	137
<i>Οδύσσεια</i>	177
<i>Τερτσίνες</i>	203
Επιλογικό σημείωμα	227
Βιβλιογραφία	237
Ευρετήριο προσώπων	275

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχει κριτικά επισημανθεί ότι ο Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957) θεωρούσε *magnum opus* της λογοτεχνικής του παρουσίας¹ την ποιητική σύνθεση *Οδύσσεια* (1938) και ότι δεν είναι σφαιρικό και λειτουργικό ως προς το σύνθετο έργο του να υποβιβάζεται η ποιητική πτυχή της παραγωγής του,² με απόδοση αύξουσας σημασίας στην αντίστοιχη πεζογραφική (παρότι η τελευταία εκτίναξε τη φήμη του και τον έκανε ευρύτατα γνωστό). Η πρόσληψη του Καζαντζάκη και ως ποιητή³ έχει αρχίσει να παγιώνεται και γενικότερα, αφού ανευρίσκεται και σε κείμενα δημοσιογραφικού τύπου με θέμα τον συγγραφέα,⁴ ενώ

1. Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, μτφρ. Ευαγγελία Ζουργού – Μαριάννα Σπανάκη, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 166-167.

2. Βλ. Νάσος Βαγενάς, «Πεζογράφος ή ποιητής;», στο αφιέρωμα «Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957). 50 χρόνια από τον θάνατό του», εφ. *Το Βήμα* (Κυρ. 11.11.2007) [βλ. και στο Roderick Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ. 89-93].

3. Βλ., ενδεικτικά, Γιώργος Στασινάκης, «Καζαντζάκης και ποίηση», στο *Νίκος Καζαντζάκης. Η απω-ανατολική ματιά*, επιμ. Έλενα Αβραμίδου, Θεσσαλονίκη, Έννεκεν, 2019, σ. 101-115.

4. Δείγματος χάριν, η Τίνα Μανδηλαρά, αναφερόμενη στον Καζαντζάκη, κάνει λόγο για «ποιητή-χορευτή του σύμπαντος» και για την «άμεση σχέση που διατηρούσε ο Καζαντζάκης με την ποίηση σε όλη του τη ζωή και σε κάθε της έκφραση – ακόμα και στον τρόπο που αγάπησε τους διαφορετικούς τόπους και πολιτισμούς». Βλ. Τίνα Μανδηλαρά,

είναι γνωστό πως ο ρόλος και η λειτουργικότητα της ποίησης απασχολούσαν τον Καζαντζάκη έως το τέλος του βίου του: στις 22 Ιανουαρίου 1955 θυμάται ότι έλεγε παλαιότερα στον Πωλ Βαλερύ «Να κοπεί ο σπάγγος, να φύγει ο χαρταετός. Αυτό είναι ποίηση»,⁵ ενώ λίγο καιρό πριν από τον θάνατό του σημείωνε ότι «η ποίηση είναι το αλάτι που εμποδίζει τον κόσμο να σαπίσει».⁶

Τα πρώιμα ποιήματα του Νίκου Καζαντζάκη, τα οποία σημειωτέον δεν έχουν περιληφθεί στις εκδοτικές αποκρυσταλλώσεις του έργου του, συγκροτούν ένα ενδιαφέρον corpus ποιητικής ύλης, όπου ανιχνεύονται και ρυθμικές εκδιπλώσεις του συγγραφέα, και θεματικές συντεταγμένες που ανευρίσκονται και στο μεταγενέστερο ώριμο έργο του, και ποικίλες φιλοσοφικές επιρροές και αναζητήσεις. Πρόκειται για οκτώ πεζά ποιήματα και για ένα ρυθμικά ιδιότυπο σονέτο, που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Πινακοθήκη* κατά την περίοδο 1906-1908, για τέσσερα σονέτα που δημοσιεύτηκαν το 1914 στο αλεξανδρινό περιοδικό *Γράμματα*, καθώς και για δύο ποιήματα που συντέθηκαν μεν το 1906 αλλά δημοσιεύτηκαν ως αυτόνομα ποιητικά συνθέματα στις αρχές της δεκαετίας του 1960, λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Καζαντζάκη.

Προχωρώντας στη δεκαετία του 1920, εντοπίζουμε τη δημο-

«Πώς ο Καζαντζάκης κέρδισε την αθανασία», αναρτημένο στην ιστοσελίδα του περιοδικού *Lifo* από τη Δευτέρα 18.02.2019· βλ. https://www.lifo.gr/articles/san_simera/169799/pos-o-nikos-kazantzakis-kerdise-tin-athanasia

5. Για την πληροφορία και το καζαντζακικό αυτόγραφο, βλ. Αντώνης Ε. Σοφουλάκης, *Αυτόγραφα όνειρα του Ν. Καζαντζάκη*, Ηράκλειο, Εκδοτικός Όμιλος Συγγραφέων Καθηγητών, 1998, αναρτημένα και στην ιστοσελίδα της Διεθνούς Εταιρείας Φύλων Νίκου Καζαντζάκη: amis-kazantzaki.gr/εργογραφία/

6. Βλ. Διεθνής Εταιρεία Φύλων Νίκου Καζαντζάκη: amis-kazantzaki.gr/εργογραφία/

σιοποίηση τριών στιχουργικά δομημένων θεατρικών έργων (είχαν συντεθεί από τον συγγραφέα ήδη το 1915), καθώς και την πρώτη δημοσιοποιημένη μορφή της *Ασκητικής*. Ο *Οδυσσέας* δημοσιεύεται αρχικά στην αλεξανδρινή *Νέα Ζωή*⁷ και εκδίδεται ως βιβλίο το 1928.⁸ Σε προλογική σημείωση του συγγραφέα διαβάζουμε ότι «το έργο τούτο δεν γράφτηκε καθόλου για το θέατρο»,⁹ γεγονός που υποδεικνύει ότι ο *Οδυσσέας* γράφτηκε ως ποίημα με φιλοσοφικές διαστάσεις και απλώς θεατρογενή δόμηση, και όχι ως κείμενο με θεατρική λειτουργικότητα. Απέσπασε, μάλιστα, και τον παλαμικό έπαινο, ο οποίος δεν βασίστηκε στη θεατρική δυναμική του κειμένου (που, άλλωστε, δεν είναι υψηλόβαθμη), αλλά στην «ουσιαστική ομορφιά του έργου που είναι η ποίηση».¹⁰ Ο Παλαμάς, επαινώντας την παραδοσιακού, βέβαια, τύπου ευρυθμία του ενδεκασύλλαβου, που αξιοποίησε ο Καζαντζάκης ως Α. Γερανός, δεν αποκρύπτει την αρνητική του θέση ως προς την καθαφική ποίηση, υπονοώντας το πώς εξελάμβανε και ο ίδιος, αλλά κατ' επέκτασιν και ο Καζαντζάκης, την ποιητικά λειτουργική στιχουργία:

*Ο εντεκασύλλαβος στη λύρα του Γερανού παίρνει όλη του την επιστήμη και την αλαθεψιά, μας θυμίζει ή το σκαλισμένο μάρομαρο ή το ογκωμένο κύμα και μας πάει πολύ μακριά από τα ζυμαρικά της Σχολής των Καβάφηδων.*¹¹

Η θεματική και φιλοσοφική έλξη του Καζαντζάκη από ηρωικές μορφές που έδωσαν το μεγάλο έργο επιβεβαιώνεται

7. Α. Γερανός, «Οδυσσέας», *Νέα Ζωή* [Αλεξανδρείας], τχ. 1 (Ιούνιος 1922), σ. 1-41 και τχ. 2 (Νοέμβριος 1922), σ. 91-149.

8. Ν. Καζαντζάκης, *Οδυσσέας*, Αθήνα, Στοχαστής, 1928.

9. Καζαντζάκης, ό.π., σ. 6.

10. Κωστής Παλαμάς, «Το τελευταίο για τον Οδυσσέα», εφ. *Ελεύθερος Λόγος* (Δευτ. 23.02.1925) [βλ. και στο Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*, ό.π., σ. 167].

11. Παλαμάς, ό.π.

και από τα στιχουργημένα δράματα *Νικηφόρος Φωκάς*¹² και *Χριστός*,¹³ στα οποία προτάσσεται σταθερά η προαναφερθείσα συγγραφική σημείωση.¹⁴ Αυτή συμβάλλει όχι απλώς στην αναγνωστική πρόσληψη των κειμένων πρωτίστως ως ποιημάτων και δευτερευόντως ως έργων θεατρικών, αλλά και στην ενδυνάμωση της πρόσληψης υπό το βάρος της συγγραφικής πρόθεσης.

Η *Ασκητική* τόσο στην αρχική¹⁵ όσο και στην οριστική μορφή της,¹⁶ και παρά τη φιλοσοφική-ιδεολογική ανατροπή της αφετηριακής εκδοχής του έργου από την οριστική,¹⁷ ενσωματώνει, πέρα από την υφολογική διάσταση μιας λυρικά φορτισμένης πρόζας, και μία ποιητική παράμετρο δόμησης: είναι γραμμένη σε verset, σε στίχο-εδάφιο. Αυτό της το γνώρισμα δεν έχει εμφαντικά επισημανθεί από τους κριτικούς και τους μελετητές,¹⁸ ωστόσο συμβάλλει στο να προικίζεται το κείμενο

12. Ν. Καζαντζάκης, *Νικηφόρος Φωκάς*, Αθήνα, Στοχαστής, 1927. Τμήμα του έργου δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του Ηρακλείου Κρήτης *Νεοελληνικά Γράμματα* τον Φεβρουάριο του 1927.

13. Ν. Καζαντζάκης, *Χριστός*, Αθήνα, Στοχαστής, 1928. Μέρος του έργου δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Αλεξάνδρειας *Αλεξανδρινή Τέχνη* τον Μάιο του 1928.

14. *Νικηφόρος Φωκάς*, ό.π., σ. 6 και *Χριστός*, ό.π., σ. 8.

15. Νίκος Καζαντζάκης, «*Salvatores Dei. Ασκητική*», *Αναγέννηση*, φυλλάδιο 11-12 (Ιούλιος-Αύγουστος 1927), σ. 599-651.

16. Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική. Salvatores Dei*, Αθήνα, [χ.ε.], 1945 και *Ασκητική. Salvatores Dei*, Γ' έκδοση, Αθήνα, [χ.ε.], 1962, με προσαρμογές στη σύγχρονη ορθογραφία.

17. Σύγκριση των δύο εκδοτικών μορφών του έργου και επισήμανση των διαφορών τους βλ. στο Δημήτρης Α. Σακκής, «Η εξελικτική πορεία της *Ασκητικής* του Ν. Καζαντζάκη. Μια σύγκριση στοιχείων των δύο βασικών μορφών του έργου», *Φιλολόγος*, τχ. 41 (φθινόπωρο 1985), σ. 260-268.

18. Για τη ρυθμική λειτουργία του στίχου-εδάφιο στην *Ασκητική*, βλ. και Δημήτρης Κόκορης, «Η καζαντζακική φιλοσοφία σε δοκιμαϊκή και σε ποιητική εκδοχή», στο *Φιλοσοφία και νεοελληνική λογοτεχνία. Πτυχές*

με μια σταθερά επαναλαμβανόμενη ρυθμολογική συνθήκη: τίθενται ανά τακτά κειμενικά διαστήματα ορισμένες σειρές λεκτικού υλικού, στις οποίες εκδιπλώνεται η σκέψη του συγγραφέα εν είδει στοχαστικής δοκιμιακής εγγραφής,¹⁹ και μετά ακολουθεί ισχυρή στίξη που σημαίνεται με τελεία και αλλαγή παραγράφου, οπότε η ανάγνωση οδηγείται σε τακτές και σταθερά επαναλαμβανόμενες παύσεις μικρής, βέβαια, διάρκειας. Εάν αποφύγουμε την αναγνωστική απομόνωση λίγων εγγραφών και διαβάσουμε το κείμενο με συνεχόμενη ροή, το πιθανότερο είναι να αισθανθούμε τη ρυθμολογική λειτουργικότητα του στίχου-εδάφιο, ο οποίος έχει, βέβαια, αξιοποιηθεί και σε κατεξοχήν προφητικά και οραματικά κείμενα,²⁰ με τα οποία όχι τόσο φιλοσοφικά και ιδεολογικά, αλλά περισσότερο δομικά και ειδολογικά φαίνεται να συνομιλεί ο Καζαντζάκης, γράφοντας την *Ασκητική* του.

Η δεκαετία του 1930 υπήρξε αρκετά γόνιμη ως προς την ποιητική παραγωγή του Καζαντζάκη και σφραγίστηκε από την ολοκλήρωση και τη δημοσιοποίηση (1938) της επιβλητικής

μιας σύνθετης σχέσης, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2015, σ. 53-55, καθώς και «Καζαντζάκης – Καρυωτάκης: μία ουσιώδης σύνδεση», *The Books' Journal*, τχ. 87 (Μάιος 2018), σ. 69 [= βιβλιοκρισία για τη μελέτη της Μάρας Ψάλτη: *Νίκος Καζαντζάκης – Κ. Γ. Καρυωτάκης. Η «Αισιοδοξία» ως αντεστραμμένη Ασκητική*, Αθήνα, Μικρή Άρκτος, 2017].

19. Συνήθως η *Ασκητική* ειδολογικά κατατάσσεται στον χώρο της «στοχαστικής πεζογραφίας»· βλ., ενδεικτικά, Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*, ό.π., σ. 709.

20. Πολλά τα σχετικά δείγματα από τον παγκόσμιο και από τον νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα. Δειγματοληπτικά αναφέρουμε τις προφητείες της *Παλαιάς Διαθήκης* (π.χ., στον «Θρήνο του Ιερεμίου», στο κεφ. Β' της προφητείας του Ιωνά ή και στο κεφ. Γ' της προφητείας του Αββακούμ η αξιοποίηση του verset είναι υψηλόβαθμα δραστηκή), την *Αποκάλυψη* του Ιωάννη από την *Καινή Διαθήκη*, την *Υπερχάλυψη* (1816) του Ούγο Φόσκολο, τη *Γυναίκα της Ζάκυνθος* (1833) του Διονύσιου Σολωμού, τον *Πειρασμό του Αγίου Αντωνίου* (1874) του Γκυστάβ Φλωμπέρ, κ.π.ά.

Οδύσσειας,²¹ η οποία γραμματολογικά επέβαλε την ποιητική παρουσία του δημιουργού της και δίχασε τη λογοτεχνική κριτική.²² Νωρίτερα, μέσα στην ίδια δεκαετία, είχε ολοκληρώσει και δημοσιεύσει τη μετάφραση της *Θείας Κωμωδίας* του Δάντη.²³ Μετέφρασε ξένους ποιητές, κυρίως Ισπανούς, μεταξύ των οποίων και τον Λόρκα,²⁴ αλλά και ποιήματα του Αμερικανού Langston Hughes,²⁵ ενώ από την εφημερίδα *Καθημερινή* (το 1936 και το 1937) ξεκινά τη δημοσίευση μεταφρασμένων αποσπασμάτων από τον *Φάουστ* του Γκαίτε.²⁶ Κατά τη δεκαετία του 1940, αρχίζει να δημοσιοποιεί και αποσπάσματα των μεταφράσεων των ομηρικών επών, μεταφράσεων που είχε εκπονήσει συνεργαζόμενος με τον Ι. Θ. Κακριδή,²⁷ ενώ δημοσιεύει τις έμμετρες τραγωδίες *Ιουλιανός ο Παραβάτης*²⁸ και *Ο Καποδίστριας*,²⁹ καθώς και αποσπάσματα από τις ποιητικές

21. Ν. Καζαντζάκης, *Οδύσεια*, Αθήνα, Πυρσός, 1938 [ο συγγραφέας προτιμούσε την αναγραφή της λέξης του τίτλου με ένα σίγμα].

22. Βλ. μεταξύ άλλων και Δημήτρης Κόκορης, «Θέσεις της λογοτεχνικής κριτικής για την *Οδύσεια* του Νίκου Καζαντζάκη», στο *Ποιητικός ρυθμός. Παραδοσιακή και νεωτερική έκφραση*, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 2006, σ. 113-120.

23. Δάντης, *Η Θεία Κωμωδία*. Στα Ελληνικά από τον Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα, Έκδοση «Κύκλου», 1934.

24. Οι μεταφράσεις αυτές δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Ο Κύκλος*. Βλ. και την πραγμάτευση των συγκεκριμένων μεταφράσεων του Καζαντζάκη από τη Μαρία Μικέ: *Το λογοτεχνικό περιοδικό Ο Κύκλος (1931-1939, 1945-1947)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ – Τμήμα Φιλολογίας, 1988, σ. 257-263.

25. Βλ. Γ. Κ. Κασιόμπαλης, *Βιβλιογραφία Ν. Καζαντζάκη Α' (1906-1948)*, Αθήνα, [χ.ε.], 1958, σ. 37.

26. Βλ. Κασιόμπαλης, ό.π., σ. 37.

27. Βλ. Κασιόμπαλης, ό.π., σ. 37-38.

28. Νίκος Καζαντζάκης, *Ιουλιανός*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος «Πικουίνος», 1945. Απόσπασμα δημοσιεύτηκε στην εφ. *Η Καθημερινή* (Δευτ. 08.04.1940).

29. Ν. Καζαντζάκης, *Ο Καποδίστριας. Τραγωδία*, Αθήνα, Εκδοτικός